

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ БАНКРУТСТВА ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ФІНАНСОВОЇ САНАЦІЇ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено проблеми банкрутства підприємств, причини виникнення та сучасні тенденції розвитку даного явища. Проаналізовано стан розгляду справ про банкрутство та ефективність його процедури. Встановлено, що основними чинниками погіршення платоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах кризи є скорочення виробництва, погіршення фінансового стану, а також багаторічне перевищення дебіторської заборгованості над кредиторською, що порушує фінансову рівновагу і зумовлює банкрутство суб'єктів господарювання. Визначено, що основною метою відновлення платоспроможності вітчизняних товаровиробників має бути проведення їх санації. Обґрунтовано пріоритетні напрями фінансової санації аграрних підприємств, зокрема, за рахунок застосування внутрішніх механізмів поновлення ліквідності, скорочення всіх видів заборгованості, поліпшення структури оборотного капіталу, удосконалення процедури банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність підприємства, фінансова криза, фінансова санація, антикризове фінансове управління.

Постановка проблеми

Наразі в умовах нестабільності економічного і політичного середовища у країні, недосконалості правового поля діяльності реформованих аграрних підприємств спостерігається нарощування негативних тенденцій, котрі впливають на результативність діяльності останніх. Зменшення обсягів реалізації продукції, неспроможність аграріїв вчасно і повністю виконати взяті на себе боргові зобов'язання зумовлюють збільшення кількості підприємств, що перебувають у стані банкрутства чи кризовому стані.

Ситуація ускладнюється з розвитком процесу поступової інтеграції України в європейське співтовариство з його специфічними жорсткими умовами на ринку, які диктують необхідність переосмислення ролі кожного підприємства щодо забезпечення стійких економічних результатів у ситуації, що постійно ускладнюється та динамічно змінюється. Отже, особливої актуальності набуває необхідність визначення пріоритетних напрямів та розробки комплексу заходів

антикризового фінансового управління, спрямованих на виявлення кризових явищ, попередження банкрутства вітчизняних підприємств та посилення економічної безпеки держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням теоретико-методологічних та окремих практичних аспектів банкрутства і антикризового управління присвятили значну кількість праць вітчизняні та закордонні вчені, таких як: С. Л. Благодетелева-Вовк, І. О. Бланк, В. І. Грачов, О. В. Коваленко, Г. О. Крамаренко, Л. О. Лігоненко, І. І. Нескородєва, С. М. Онисько, О. Ю. Тереванєсова, О. О. Терещенко, М. І. Тітов, А. М. Штангрет та ін.

Вагомий доробок у розвиток правового регулювання відносин неспроможності (банкрутства) суб'єктів підприємницької діяльності в Україні внесли вчені С. Г. Дзюба, В. В. Джузь, Б. М. Поляков, П. Д. Пригуза, А. О. Селіванов, Я. С. Соболева, О. І. Харитонова, В. С. Щербина. На висвітлення правових особливостей банкрутства сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств спрямовані, зокрема, публікації В. Ф. Жаренко. Сучасні тенденції порушення, розгляду та ефективності провадження справ про банкрутство досліджували Д. В. Долбєєва, Є. М. Руденко, О. В. Хаджинова.

Дискусійні питання формування та ефективного використання фінансових ресурсів підприємствами аграрної сфери у кризових умовах, з урахуванням механізмів санації, розглядають вчені-економісти Є. М. Андрушак, Т. А. Булович, І. Н. Карпунь, Б. Й. Пасхавер, М. Й. Малік, Р. П. Саблук, О. О. Непочатенко, А. В. Чупіс та ін. Запровадженню нових механізмів антикризового фінансового управління та підвищення фінансової захищеності підприємств, є тому числі аграрної сфери, присвячено наукові праці І. Ю. Гришової, Л. О. Омелянович, І. П. Островської, Н. Л. Шишкової.

Проте, незважаючи на суттєвий накопичений науково-практичний досвід антикризового управління діяльністю неплатоспроможних підприємств, залишаються неоднозначними та невирішеними низка питань, пов'язаних із систематизацією стратегічних напрямів й завдань фінансової санації, обґрунтуванням її доцільності, вибору ефективних форм і видів. Поряд з цим, враховуючи системний характер перманентної економічної кризи, потребують також подальшого аналізу сучасні тенденції та особливості провадження банкрутства реформованих аграрних підприємств і фермерських господарств, з метою зміцнення їх платоспроможності й створення умов для якісних структурних змін аграрного виробництва.

Мета, завдання та методика досліджень

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування напрямів фінансової санації підприємств аграрного сектора економіки у контексті забезпечення фінансової безпеки їх діяльності у кризових умовах.

Для реалізації поставленої мети проведено оцінку стану провадження справ про банкрутство та ефективності його процедури; встановлено негативні тенденції зміни фінансового стану аграрних підприємств, які спричиняють загрозу неплатоспроможності останніх й можуть призвести до банкрутства; виявлено основні недоліки функціонування сучасної процедури банкрутства та пріоритетні напрями реалізації внутрішніх механізмів фінансової санації сільськогосподарських товаровиробників.

Об'єктом дослідження є процес управління фінансовою санацією підприємств. Методологічним інструментарієм дослідження є системний метод наукового пізнання економічних явищ і процесів, адаптований щодо управління діяльністю підприємств в умовах фінансової кризи. Для дослідження причин виникнення неплатоспроможності та потенційного банкрутства аграрних підприємств нами використано абстрактно-логічний метод. Для оцінки параметрів і масштабів розвитку кризових явищ застосовано статистико-математичний метод, зокрема такий його прийом, як порівняння. Метод індукції та дедукції дозволив сформулювати пріоритетні напрями й ключові характеристики ефективного механізму запобігання банкрутству підприємств.

Результати досліджень

Системні трансформаційні перетворення аграрного сектора економіки в умовах нестабільності й невизначеності зумовлюють необхідність адаптації сільськогосподарських підприємств до ринкового середовища. Кардинальні реформи, спрямовані на приватизацію об'єктів агропромислового комплексу, розвиток нових форм господарювання на селі, зміни в регулюванні земельних відносин, окрім загальновідомих об'єктивних характеристик аграрного виробництва, спричинили також формування суб'єктивних особливостей господарювання: недосконалість (а у більшості випадків відсутність) механізму розширеного відтворення як власних, так і орендованих основних засобів; тривала криза неплатежів, зростання дебіторської та кредиторської заборгованості; несприятливе податкове законодавство; скорочення виробництва; гострий дефіцит фінансових ресурсів.

Погіршення економічного стану країни в цілому, яке проявляється у посиленні інфляційних процесів, нестабільності політичної та економічної ситуації, підвищенні ціни на газ та бензин, значному знеціненні національної валюти негативно впливає на платоспроможність усіх вітчизняних підприємств та створює загрозу їх банкрутства. Проте, враховуючи, що діяльність аграрних підприємств спрямована на виконання найголовнішої функції – життєзабезпечення, масове банкрутство у галузі сільського господарства загрожує зниженням продовольчої безпеки країни і потребує відповідних засобів реагування на прояви кризи [6, с. 22].

За даними офіційної судової статистики, місцевими господарськими судами у 2015 р. було розглянуто 111186 справ, переважно майнового характеру, що виникають при виконанні господарських договорів, з них 24799 (22,3 %) – це справи про банкрутство [5].

Для оцінки масштабів кризових явищ доцільно також оцінити динаміку провадження справ про банкрутство та ефективність процедур щодо відновлення платоспроможності або ліквідації боржника (табл. 1).

Таблиця 1. Загальна характеристика справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами, закінчених провадженням в Україні у 2011–2015 рр.

Роки	Кількість справ, закінчених провадженням	Із них						Кількість справ, у яких винесено постанову про визнання банкрутом
		залишено без розгляду	припинено у зв'язку					
			із затвердженням керуючого санацією	із укладанням мирової угоди	із затвердженням звіту ліквідатора	усіх зобов'язань перед	з інших підстав	
2011	10382	523	8	106	8335	100	1310	6745
2012	7583	275	8	94	6084	101	1021	4631
2013	5697	128	7	82	4948	57	475	3359
2014	3324	55	4	70	2989	29	177	2096
2015	2406	32	8	53	2159	6	148	1799

Джерело: розроблено автором за даними Офіційного сайту судової влади України [5].

Незважаючи на зростання надходження матеріалів про банкрутство, загальна кількість справ про відновлення платоспроможності боржників або визнання їх банкрутами протягом дослідженого періоду зберігає тенденцію до скорочення. Зокрема, спостерігається поступове зменшення кількості справ про банкрутство, закінчених провадженням, у 4,3 раза у 2015 р. порівняно з 2011 р.; знижується також і чисельність справ, залишених без розгляду, у 16,3 раза. Найбільшу питому вагу займають справи, які припинені із затвердженням звіту ліквідатора: 89,7% у 2015 р., що на 9,4% менше, ніж у 2011 р. Вкрай низькою залишається частка справ, які припинені внаслідок проведення санації боржника та виконання усіх зобов'язань перед кредиторами, мирова угода у 2015 р. укладена лише відносно 53 справ і є найнижчою за 2011–2015 рр. Кількість підприємств, щодо яких у 2015 р. було винесено постанови про визнання їх банкрутом, складає 1799, або 74,8% від загальної кількості справ, завершених провадженням. Враховуючи, що у 2011 р. частка таких підприємств була на рівні 65%, негативні тенденції зростання масштабів банкрутства посилюються.

На думку експертів, вітчизняна процедура банкрутства вкрай неефективна, дорога та занадто тривала порівняно з розвиненими країнами, у яких, на відміну від України, майже 60–85% справ про банкрутство закінчується відновленням платоспроможності підприємств. Показник відшкодування вимог кредиторів в Україні у середньому становить 9%, тоді як у країнах Східної Європи і Середньої Азії – 28%. На процедури, пов'язані з банкрутством, в Україні витрачається 42% коштів від загальної вартості бізнесу, а країнах Східної Європи і Середньої Азії – всього 13% [8, с. 277].

Основними причинами такого високого відсотку «втрат» бізнесу під час банкрутства є наявність значних витрат підприємства при його закритті (судові витрати, оплата послуг юристів, ліквідаційної комісії тощо), що не дозволяють кредиторам забезпечити свої вимоги за рахунок ліквідаційної маси майна, а також те, що боржник, як правило, потрапляє в цей процес у фінансовому стані, який об'єктивно не дозволяє відновити платоспроможність [2, с. 246].

Так, сформована структура майна та джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств України дає змогу охарактеризувати їх фінансовий стан як нестійкий (рис. 1), оскільки значення коефіцієнтів автономії та фінансової залежності після їх відносної стабільності у період 2010–2011 рр. змінило напрям у бік погіршення, і вже у 2014 р. співвідношення позикового й власного капіталу підприємств склало 1,38 проти 0,89 у 2010 р., а коефіцієнт фінансової незалежності – відповідно, 0,42 проти 0,53.

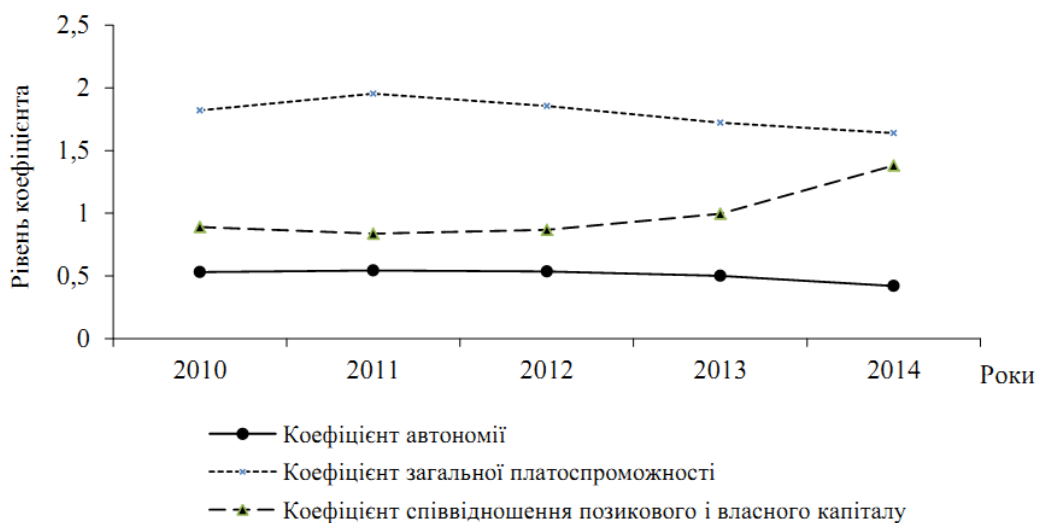


Рис. 1. Фінансовий стан сільськогосподарських підприємств України

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики України [7].

Помітною також є стабільна тенденція зниження загальної (поточної) платоспроможності, що свідчить про погіршення здатності сільськогосподарських товаровиробників у повному обсязі відповідати за свої поточні зобов'язання.

Ситуація ускладнюється внаслідок утворення у складі фінансових ресурсів аграрних підприємств значних сум дебіторської та кредиторської заборгованості внаслідок дії низки негативних факторів: постійно зростаючої конкуренції, високих темпів інфляції, нестабільності валютного курсу національної грошової одиниці, невідповідності стадій руху оборотного капіталу підприємств галузі. За період 2011–2014 рр. поточна дебіторська заборгованість підприємств аграрної сфери зросла на 101, 5 млн грн, або втричі, зростання поточних зобов'язань склало 28,3 млн грн, або 64,8 % (рис. 2).

Зауважимо, що, з точки зору більшості аналітиків, бажаним є співвідношення, коли кредиторська заборгованість переважає дебіторську на 10–20%. Натомість, для сільськогосподарських підприємств України характерним є значне перевищення дебіторської заборгованості над кредиторською, що створює загрозу фінансовій стійкості підприємств і призводить до необхідності залучення додаткових джерел фінансування. При цьому, варто відзначити посилення негативних тенденцій зміни співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості: якщо у 2010 р. цей показник склав 1,14, то у 2015 р. – 2,1.

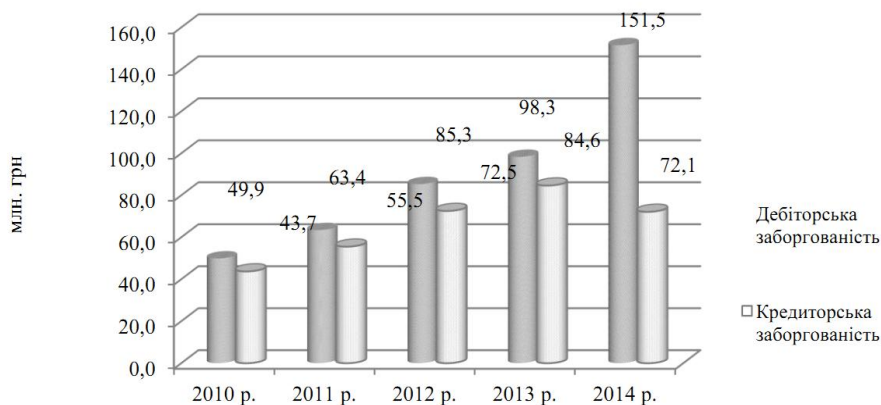


Рис. 2. Динаміка дебіторської та кредиторської заборгованості сільськогосподарських підприємств України

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики України [7].

Недотримання договірної і розрахункової дисципліни, несвоєчасне пред'явлення претензій щодо боргів, що виникають, призводять до значного зростання невиправданої дебіторської заборгованості. При виникненні невпевненості її повернення боржником виникає сумнівний борг, і у подальшому

для його повернення необхідно буде здійснити низку заходів, включаючи подачу позову до господарського суду, що для підприємства є негативним та клопітким явищем. Неспроможність підприємств-дебіторів виконувати свої зобов'язання перед контрагентами спричиняє загрозу неплатоспроможності останніх, призводить до порушення справи про банкрутство, а згодом – і до ліквідації суб'єктів господарювання.

Негативний вплив на діяльність українських підприємств справило зниження платоспроможного попиту на зовнішньому і внутрішньому ринках на товари, роботи і послуги, що призвело до скорочення обігових коштів та зменшення витрат за рахунок зменшення обсягу випуску продукції, отримання збитків, призупинення проектів розвитку і розширення діяльності. Не зважаючи на те, що наразі спостерігається тенденція до відносного зменшення кількості аграрних підприємств, які отримали збиток від своєї діяльності, проте їх частка у загальній кількості суб'єктів господарювання галузі залишається досить високою (близько 16 % за результатами 2014 р.), а отже, такі підприємства мають передумови для банкрутства в майбутньому.

Наразі у кризових умовах внутрішні механізми запобігання банкрутству підприємств все частіше не приносять очікуваних фінансових результатів. Отже, відновлення фінансової стабільності та економічної безпеки вітчизняних аграрних підприємств повинно здійснюватися на таких фундаментальних засадах антикризового управління, які враховуватимуть особливості кожного із суб'єктів господарювання (розміри, види діяльності, організаційно-правові форми господарювання тощо).

Досвід проведення санації аграрних підприємств Фінляндії свідчить, що найважливішим критерієм щодо обґрунтування санації є її ефективність, задля досягнення якої основними етапами функціонування механізму санації повинні стати: відновлення платоспроможності за рахунок наявних ресурсів, власних резервів, реструктуризації боргів і зовнішньої допомоги; покриття нагромаджених збитків попередніх періодів шляхом використання основних резервів (санації балансу), фінансової допомоги власників та інших зовнішніх надходжень; поліпшення майнового стану за рахунок наявних коштів, нагромадження власного капіталу, зовнішніх довго- й короткострокових запозичень; зміцнення фінансової стійкості зі зміною структури власності або шляхом залучення позикових коштів [1].

Отже, пріоритетними напрямками фінансової санації вітчизняних аграрних підприємств мають стати:

- покриття поточних збитків та усунення причин їх виникнення; поновлення або збереження ліквідності й платоспроможності підприємств;
- скорочення всіх видів заборгованості;

- поліпшення структури оборотного капіталу та формування фондів фінансових ресурсів, необхідних для проведення санаційних заходів виробничо-технічного характеру;

- вдосконалення організаційної структури підприємства та підвищення якості менеджменту.

Для підприємств, які перебувають у фінансовій кризі, важливим завданням є пошук та мобілізація коштів з метою покриття відображених у балансі збитків. Серед відомих методів фінансової санації підприємств, спрямованих на подолання їх збитковості, відновлення ліквідності та платоспроможності, достатньо ефективним може стати проведення санації балансу, яка, власне, є формальним покриттям відбитих у балансі збитків й невід'ємною передумовою залучення необхідних коштів та одержання підприємством санаційних кредитів [9].

Внутрішні джерела коштів, необхідних для проведення відповідних санаційних заходів, мають бути виявлені та сформовані за рахунок реалізації відкритих і прихованих резервів, з метою їх подальшого спрямування на оптимізацію балансу. Зокрема, враховуючи наявність значних сум товарної дебіторської і кредиторської заборгованості сільськогосподарських підприємств, необхідним є розробка та реалізація системи заходів, спрямованих, з одного боку, на зменшення фінансових зобов'язань, а з іншого, на збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання. Збільшити суму грошових активів можна за рахунок: реалізації та здачі в оренду окремих об'єктів основних й оборотних засобів, які безпосередньо не пов'язані з процесом виробництва та реалізації продукції; рефінансування дебіторської заборгованості шляхом факторингу, форфейтингу, застосування комплексу процедур із примусового стягнення заборгованості; прискорення оборотності дебіторської заборгованості шляхом скорочення строків надання комерційного кредиту; оптимізації запасів товарно-матеріальних цінностей тощо.

Фінансові зобов'язання підприємство може зменшити за рахунок: скорочення суми постійних непродуктивних витрат (зокрема витрат на утримання управлінського персоналу); подовження строків кредиторської заборгованості за товарними операціями та їх узгодження з періодом інкасації боргів дебіторів; перегляду основних поставачальників сировини, зменшення кількості посередників у процесі закупівлі; уникнення штрафів за порушення господарських договорів із суб'єктами господарювання, за податковими та іншими розрахунками; запобігання сплати процентів за прострочені банківські позички.

З огляду на кризовий стан, специфіку виробництва та фінансування, погіршення стану розрахунків з дебіторської заборгованості і необхідність активізації розвитку, перспективним для сільськогосподарських підприємств може стати застосування факторингу як альтернативного інструмента ефективного управління дебіторською заборгованістю. Ефективність санації

балансу за рахунок рефінансування дебіторської заборгованості у подальшому буде визначати можливість проведення санації підприємства в цілому і його привабливість для потенційних інвесторів та інших зацікавлених осіб.

Оцінка існуючого в Україні інституту банкрутства дає підстави стверджувати, що останній не виконує своїх функцій, зумовлених як недоліками законодавства, так і іншими чинниками, зокрема неврегульованістю відносин власності, відсутністю системи страхування на випадок банкрутства, нестачею бюджетних коштів для мінімізації його негативних соціально-економічних наслідків тощо [6, с. 24].

Процедура банкрутства українських підприємств дуже довготривала. Процес відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом займає у середньому 2,9 року, що на 1,2 року більше, ніж у країн-членів Євросоюзу, хоча на 0,3 року менше, ніж у державах Східної Європи та Середньої Азії [8]. Саме тому, за оцінками Всесвітнього банку, Україна за легкістю ведення бізнесу займає 137-е місце, а за ефективністю процедури ліквідації підприємств – 157-е місце із 185 країн світу [4].

Важливими причинами недосконалості процедурної складової механізму банкрутства аграрних підприємств в Україні є непрозорість законодавства, невідповідність ключової термінології, певні неузгодженості та недостатньо досконале формулювання окремих положень (норм) застосування Закону “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” щодо врегулювання особливостей відносин неспроможності (банкрутства) сільськогосподарських підприємств й фермерських господарств [3].

Для того, щоб процедура банкрутства підприємств, у тому числі аграрної сфери, відповідала світовим нормам, необхідно: врегулювати механізм ініціювання банкрутства; посилити відповідальність сторін; врівноважити позиції боржника і кредитора; запровадити дієвий механізм реструктуризації заборгованості та обміну боргів на акції або частки у статутному капіталі; максимально забезпечити реальну спрямованість процедури на відновлення платоспроможності та санацію боржника.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Враховуючи сучасні економічні проблеми та масштаби кризових явищ, банкрутство підприємств є досить поширеним в Україні й надалі набуватиме розвитку. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки комплексу дій, що попереджують банкрутство підприємств, та пошуку нових методів антикризового фінансового управління. Нагальною є необхідність розробки чіткого, конструктивного механізму запобігання фінансової неспроможності аграрних підприємств, який має бути зорієнтований на раннє виявлення загрози втрати платоспроможності, недопущення невігідного для підприємства розвитку кризової ситуації, що призводить до банкрутства, або проведення ефективних

санаційних процедур, спрямованих на відновлення платоспроможності та недопущення ліквідації підприємства. Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з обґрунтуванням конкретних процедур, інструментів та методів управління процесом фінансової санації суб'єктів підприємництва з метою виведення їх з кризового стану та недопущення банкрутства.

Література

1. *Гришова І. Ю.* Санація підприємства як чинник його фінансової захищеності / *І. Ю. Гришова, І. П. Островська, А. Менкконен* // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія “Фінанси і кредит”. – 2013. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [irbis-nbuv.gov.ua>cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis)

2. *Долбнєва Д. В.* Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та заходи по запобіганню їх неплатоспроможності / *Д. В. Долбнєва* // Бізнесінформ. – 2015. – № 10. – С. 244–250.

3. *Жаренко В. Ф.* Особливості банкрутства сільськогосподарських товаровиробників / *В. Ф. Жаренко* // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2014 р. – № 1(10). – С. 54–59.

4. *Олександренко І. В.* Основні причини банкрутства підприємств // *І. В. Олександренко, Л. І. Ішук* // Економічний форум. – 2015. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [irbis-nbuv.gov.ua>cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis)

5. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [w1.c1.rada.gov.ua/ pls/.../webproc34?id](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id).

6. *Руденко Є. М.* Сучасні тенденції банкрутства в Україні та заходи запобігання неплатоспроможності вітчизняних підприємств / *Є. М. Руденко* // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014 – Вип. 5. – Част.3. – С. 21–25.

7. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. *Хаджинова О. В.* Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні / *О. В. Хаджинова* // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 275–278.

9. *Хромушина Л. А.* Санація балансу як метод антикризового фінансового менеджменту підприємства / *Л. А. Хромушина* // Економіка. Управління. Інновації. – 2015. – Вип. № 1 (13). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
